

K významovému vývinu slovenskej lexiky (ľudová zbožnosť ako faktor sémantickej evolúcie)

(On the Semantic Development of Slovak Lexicon /Popular Piety as a Factor in Semantic Evolution/)

KATARÍNA RAUSOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2026.1.05> © 2026, Katarína Rausová
This work is open access licensed under the Creative Commons

Katarína Rausová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, SAV v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava 1; e-mail: katarina.rausova@juls.savba.sk

The deep inveteracy of the popular piety in culture is distinctly reflected in the language. This is particularly evident in the semantic development of words, many of which have acquired a new meaning, sometimes seemingly unrelated to the original religious context. Such developments can be observed in dialects, for example in the words and expressions *koledovať* [to carol], which has acquired the expressive meaning ‘to wander, to go from house to house’, or *koledovať si* [literally to carol oneself] meaning ‘to want something for oneself, to ask for something (unpleasant)’, *litánie* [litany] used expressively to denote ‘long, often repetitive speeches, usually reproachful’, *pátričky* [rosary] referring to ‘beads, necklace’ and ‘strung on a thread a) straw Christmas tree ornaments or b) gingerbread rings sold as Feasts pastries’, *ľuteránska procesija* [Lutheran procession] meaning ‘traditional food, barley groats with peas’. The meaning of *jasle* [crib] ‘daycare center for young children (up to three years of age) of employed mothers’ is not present in dialects, but represents a case rooted in popular piety. As this paper demonstrates, such semantic developments may have been influenced by several factors, for instance the external form and the development of a particular expression of popular piety, but also the attitude towards its individual elements or the use of devotional objects. The study examines the processes that led to the semantic development of these words and expressions. The analysis is based on the standard methods and procedures of contemporary etymological research, particularly the historical-comparative method and the *Wörter und Sachen* method.

Keywords: semantic development, popular piety, religious lexicon

How to cite: Rausová, K. (2026). K významovému vývinu slovenskej lexiky (ľudová

Úvod

V jazyku existujú mnohé výrazy, ktorých sémantický vývoj je priehľadný a i dnes vieme aj bez hlbšieho výskumu pochopiť motiváciu a proces ich vývinu, i keď ten nastal v dávnejšej minulosti. Neraz je to vďaka tomu, že sa daná činnosť dodnes vykonáva alebo pomôcka sa dodnes používa. Neplatí to však vždy. V predkladanej štúdiu analyzujeme šesť výrazov (*jasle*, *koledovať*, *litánie*, *pátričky*, *páter*, *procesia*), pri ktorých sa vyvinuli novšie významy jednak v spisovnej variete národného jazyka, jednak v dialektoch. V tejto vzorke nájdeme oba prípady – s pomerne priehľadným vývojom, ale i tie, ktoré si vyžadujú hlbšie skúmanie. Cieľom predkladanej štúdie je zodpovedať a vysvetliť, akým spôsobom sa pri jednotlivých výrazoch vyvinuli novšie významy.

Vieme opísať zvyky spojené s koledovaním, ale postačujú nám na vysvetlenie novšieho významu 'sám chcieť niečo, pýtať si niečo (neprijemné)'¹? Podobne vieme, ako súvisia *jasle* s biblickým príbehom, ale akým procesom nastalo to, že sa stali pomenovaním ustanovizne pre deti? Postačí povedať, že v biblických jasiach ležalo dieťa Ježiš? Alebo ako vôbec mohlo vzniknúť pomenovanie *luteránska procesija*, keď v Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania sa s procesiami nestretávame? Analýzou jednotlivých výrazov doplníme tieto a ďalšie nejasné miesta v sémantickom vývine uvedených výrazov.

Metodológia a pramene

Z metodologického hľadiska využívame pri analýze jednotlivých výrazov poznatky z oblasti etymológie, zvlášť lexikálno-sémantickej rekonštrukcie a z oblasti historicko-porovnávacej metódy. Na základe historicko-porovnávacej metódy najskôr dokumentujeme pôvodný význam jednotlivých skúmaných výrazov a datovanie najstaršieho dokladu v slovenčine. Najstarší doklad uvádzame podľa prvej písomnej zmienky, ako ju zachytáva *Historický slovník slovenského jazyka* (1991 – 2008; ďalej HSSJ). Ak HSSJ dané slovo nezachytáva, vyhľadávame doklad prostredníctvom korpusov *Slovenského národného korpusu* (ďalej SNK), zvlášť historického korpusu slovenčiny (*hist-7.0*), príp. časovo vymedzených korpusov (korpus textov z rokov 864 – 1843 s označením *r864az1843-1.0* a korpus textov z rokov 1843 – 1954 s označením *r1843az1954-1.0*), alebo ďalších slovníkov.² Stať doplníme stručnou etymologickou charakteristikou.

Následne dokumentujeme odvodené významy doložené v jednotlivých varietách slovenčiny. Pri vyhľadávaní významov sa opierame o dostupné slovníky súčasnej slo-

1 Pre označenie významov sú v texte systematicky použité jednoduché horné úvodzovky.

2 V prípade mladších výrazov uvádzame informáciu podľa datovania prvého slovníka, ktorý daný výraz zachytáva.

venčiny: *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala et al., 2003, ďalej KSSJ), *Slovník slovenského jazyka* (Peciar, 1959 – 1968; ďalej SSJ), *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006 – 2021; ďalej SSSJ) a dialektov: *Slovník slovenských nářečí* (1994 – 2021; ďalej SSN), v prípade potreby i o korpusy a kartotéky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Ďalším krokom je dohľadanie sémantických paralel a analogických sémantických procesov v ďalších jazykoch – z porovnávaných jazykov venujeme pozornosť predovšetkým kontaktným jazykom s prihliadnutím na nárečia.³ Ak je to potrebné, pri jednotlivých výrazoch sledujeme paralely i v ďalších jazykoch. Odhalenie sémantických paralel môže lepšie osvetliť vývoj konkrétneho významu.⁴

Po informáciách jazykového charakteru sa zameriavame na poznanie pôvodného použitia slova v kontexte kresťanstva s náčrtom historicko-kultúrneho pozadia a analýzy jednotlivých posunov. Nadväzujeme tak na etymologickú metódu *Wörter und Sachen*, predstavujúcu princíp, ktorý slúži na vzájomné osvetľovanie výskumu slov a výskumu vecí⁵: výklad konkrétneho slova sa spája so znalosťami reálií, ktoré označovalo, opierajúc sa o fakty z geografie, archeológie, etnológie, etnografie, kultúrnej histórie a pod. (viac o metóde *Wörter und Sachen* porov. Večerka et al., 2006, s. 26 – 27).

Vybraná vzorka predstavuje významy označujúce rozličné prejavy ľudovej zbožnosti či predmety pri nej využívané. Ide jednak o modlitebné prejavy (*litánie*) či pomôcky (*pátričky*), obradové verejné náboženské úkony (*procesia*), zvykoslovné sviatočné tradície (*koledovanie*) a výtvarný prejav (*jasličky*). Jednotlivé významy sú uvádzané s pôvodným kvalifikátorom, ako ich zachytáva konkrétny slovník. Pri významoch doložených v nárečiach uvádzame informáciu o regionálnom výskyte významu podľa informácie v SSN.⁶

Analyzované výrazy sú zoradené podľa logickej súvislosti – najskôr analyzujeme výrazy spojené s Vianocami, potom výrazy *litánie* a *procesia*, keďže v minulosti sa mohli ich významy čiastočne prekrývať, a na záver kladieme najrozsiahlejšiu analýzu výrazov *páter* a *pátričky*, keďže pomenúvajú tú istú reáliu.

Pri analýze volíme podľa vzoru V. Machka, významného jazykovedca a zakladateľa etymologického oddelenia Ústavu pro jazyk český ČSAV, zdržanlivý prístup vo vzťahu k jednoznačným vyjadreniam typu: konkrétny vývin nastal s úplnou istotou na základe dokladov a reálií, ktoré dokumentujeme. Na základe jeho odporúčaní⁷ zhŕňame dostupné podporné dôkazy, ale záverečné tvrdenia formulujeme s ohľadom na to, že nemusíme mať k dispozícii všetky poznatky o danom slove.

3 Konkrétne slovníky a kartotéky sú uvedené v zozname literatúry.

4 Ak nejaký posun opisujeme len v jednom jazyku, môže ísť o vlastnú špekuláciu, aj keď je podopretá reáliami. Ak však rovnaký posun nastáva v ďalšom, príp. vo viacerých jazykoch, je väčšia pravdepodobnosť odhalenia sémantického vývoja (porov. Karlíková, 2012, s. 92).

5 Pod pojmom vec sa chápe nielen to, čo sa týka hmotnej kultúry, ale i to, čo sa týka abstraktného a duchovného sveta (Schmidt-Wiegand, 1999, s. 8).

6 Ak SSN uvádza konkrétne nárečie, zachytávame len túto informáciu. Ak nárečie uvedené nie je, uvádzame lokality zachytené pri jednotlivých dokladoch.

7 „Soudím, že badatel má podati jen takový výklad, který pokládá za správný. Není-li naprosto evidentní, je ovšem třeba jej opatřiti slůvky ‚snad‘, ‚zdá se‘, ‚pravděpodobně‘ a jimi nešetřiti. Ovšem je radno připomenout, že jsou i jiné výklady. Ona slůvka ‚zdá se‘ a pod. jsou vlastně nezbytná u velké

jasle

Výraz *jasle* vo význame ‘krmidlo pre dobytok’ je doložený v slovenčine od 16. stor. (porov. HSSJ, s. v. *jasle*). Samostatný význam spojený s náboženským zobrazením Kristovho narodenia zachytávajú slovenské slovníky až v 20. stor.⁸ Etymologickým východiskom výrazu je už psl. *jasli z pôvodného *ědsli, čo je derivát od koreňa **ěd-* ‘jesť’ so sufixom *-*slb*, pomocou ktorého sa tvorili psl. nomina instrumenti (*Ety-mologický slovník jazyka staroslověnského*, 1989 – 2022, s. 272, s. v. *jasli*; ďalej ESJS).

V spisovnej slovenčine navyše nachádzame od 20. stor. význam ‘výchovná ustanovizeň pre deti do 3 rokov’ (KSSJ, s. v. *jasle*). Paralelu tohto významu nachádzame v čes. *jesle* ‘opatrovňa pre najmenšie deti’ (porov. *Průruční slovník jazyka českého*, 1935 – 1957, s. v. *jesle*; ďalej PSJČ), poľ. *żłobek*⁹ ‘inštitúcia poskytujúca starostlivosť o malé deti’ (porov. *Słownik języka polskiego*, s. v. *żłobek*; ďalej SJPD), nem. *Krippe* (od *Kinderkrippe*) ‘zariadenie určené na starostlivosť o malé deti a dojčatá’ (porov. *Duden Online*, 2019, s. v. *Krippe*; ďalej DO), a ukr. *jasla* ‘zariadenie na výchovu a starostlivosť detí do troch rokov’ (porov. *Slovník ukrajínskoj movy*, 1970 – 1980, s. v. *ясла*).

Výjav stvárnajúci jasličky – miesto uloženia Krista po narodení – súvisí s tradíciou slávenia Vianoc. Hoci dátum slávenia Kristovho narodenia pripadajúci na 25. december bol ustanovený až v roku 330 pápežom Libériom, jednotlivé kresťanské obce ho začali sláviť pravdepodobne už skôr, a to s dátumom 6. január (porov. Vaclík, 1988, s. 10).¹⁰ Zobrazenie biblického príbehu o Kristovom narodení sa následne objavuje už na ranokresťanských maľbách, pričom zdrojom inšpirácie bol jednak evanjeliový text, ale i apokryfy. Zaujímavé je, že na najstarších zobrazeniach nie je vidieť ani stajňu, ani jaskyňu, len zavinuté dieťa leží medzi oslom a volom (bez Márie a Jozefa) a okolo sa klaňajú pastieri (porov. Vaclík, 1988, s. 11). Miesto uloženia sa na jednotlivých zobrazeniach v čase tiež líšilo – dieťa bolo často uložené v drevenom žliabku¹¹ alebo na rebrinách na krmivo, na plátne či na kôpke sena. Jasličky¹² spomínané v druhej kapitole Lukášovho evanjelia ako miesto uloženia Krista, teda mohli, ale nemuseli byť prítomné. „[P]očnúc od 13. storočia sa rozšíril zvyk ovplyvnený bezpochyby jasličkami pripra-

většiny slov (neboť evidentních rovnic máme pořádku) a autor si je málokdy jist, že jeho výklad je definitivní.“ (Machek, 1958, s. 177 – 178).

- 8 Porov. SSJ (s. v. *jasle*) ‘betlehem’ a SSSJ (s. v. *jasle*) ‘výtvarné znázornenie narodenia Ježiša Krista (na Slovensku zvyčajne dielo ľudových rezbárov)’. Staršie slovníky (HSSJ a Bernolák, 1825) nevyčleňujú pri hesle *jasle* (resp. u Bernoláka *geslički*) význam odvodený od biblického výjavu (v Lk 2), hoci HSSJ (s. v. *jasle*) priamo uvádza i doklad z r. 1763 z Kamaldulského slovníka: cunabula: kolébka, gasličkj [jasličky].
- 9 *Żłobek* predstavuje deminutívum od poľ. *żłób* ‘debna na krmivo pre kone alebo dobytok’ (porov. SJPD, s. v. *żłób*).
- 10 „V ranej Cirk[vi] sa tento sviatok oslavoval spolu so sviatkom Zjavenia Pána“ (Ďurica, 2015, s. 969; *Stručný katolícky teologický slovník*, ďalej SKTS). K problematike dátumu slávenia Kristovho narodenia sa podrobnejšie venuje Nothaft (2013).
- 11 Podľa toho azda motivácia poľského výrazu *żłobek*. Poľský výraz *jasła* na rozdiel od slk. *jasle* označuje iba rebriny, do ktorých sa dáva krmivo (porov. SJP, s. v. *jasła*), kým slk. *jasle* označujú rebriny i žlab (porov. KSSJ, s. v. *jasle*).
- 12 V gréckom origináli je použité slovo *fatné* ‘koryto, žlab, hrant, jasle’ (Panczová, 2012, s. 1265, s. v. *φάρτη*).

venými svätým Františkom z Assisi r. 1223 v Grecciu, stavať malé betlehemy v domácich príbytkoch.“ (*Direktórium o ľudovej zbožnosti a liturgii*, 2005, s. 95; ďalej *Direktórium*).

Na stvárnenie miesta uloženia dieťaťa mali vplyv i vianočné hry, ktoré sa vyvinuli z liturgických hier vznikajúcich od 12. stor. (porov. Feglová, 2008, s. 51). Jednou z nich bolo *kolísanie Ježiška*, ktoré predstavovalo samostatnú tradíciu, v minulosti doloženú i na našom území.¹³ Korene malo už v stredovekej liturgickej pobožnosti, ktorej súčasťou bolo uloženie dieťaťa Ježiša (vytvoreného z vosku alebo z dreva) do drevenej kolisky (porov. Pötzl, 1999, s. 37). I keď to nie je na prvý pohľad zjavné, tvar jaslíčiek (resp. kolisky), využívaný v uvedených tradíciách, mohol mať na významový vývoj nemalý vplyv.

Prvé verejné inštitúcie starostlivosti o malé deti¹⁴ vznikli v Anglicku na konci 18. stor. v čase industrializácie najmä ako pomoc chudobným rodinám¹⁵ (porov. Hašková et al., 2012, s. 69). Postupne sa rozšírili do ďalších krajín. V habsburskej monarchii vznikla prvá opatrovňa v roku 1819 (porov. *130 let českých jeslí*, 2014). Prvé české jasle vznikli v Prahe v roku 1869, ale už predtým tu existovali nemecké jasle (porov. Hašková et al., 2012, s. 70). Práve nemecké prostredníctvom malo pravdepodobne vplyv i na pomenovanie tohto zariadenia u nás. Nemecké *Krippe* označovalo jasle i detskú postieľku (porov. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, 1961 – 1977, s. v. *Krippe*; Grimm & Grimm, 1854 – 1961, s. v. *Krippe*; ďalej DWB), pre ktorú sú i dnes charakteristické rebrové okraje. V minulosti mohlo ísť napr. i o kolísku.¹⁶ Práve rebrový charakter jasiel mohol evokovať bočnice postieľky alebo kolisky, do ktorých sa kladlo dieťa.

Podobne anglické *crib* označuje ‘jasle’ i ‘detskú postieľku’ (porov. Gove, 1993, s. 536, s. v. *crib*). Význam ‘malá obdĺžniková posteľ pre dieťa s mrežovanými bočnicami’ je doložený od roku 1649 (porov. Murray, 1893, s. 1170, s. v. *crib*). Francúzske *crèche* označuje dokonca ‘jasle’, ‘kolísku’ i ‘betlehem’ a ‘výchovnú ustanovizeň pre deti do

13 V kontexte vianočných obchôdzok uvádza *Magyar Katolikus Lexikon* (1980 – 2013, s. v. *bölcsőske*) už neživú tradíciu – tzv. *bölcsőske*, pri ktorej Panna Mária so sv. Jozefom a s dieťaťom v kolíske (maď. *bölcső*) hľadajú miesto, kde by sa mohli zložiť. Podobný zvyk bol i na Slovensku. Slivka (2002, s. 200 – 201) spomína napr. dnes už neznámu obchôdzku s belčovníkom – kolískou, pri ktorej Mária žiada Jozefa, aby pokolísal dieťa. Ten najprv odmietne, po vtipnom dialógu tak však nakoniec učiní, pričom kolísku nešíkavne prevráti.

14 V. Mišurcová (1980, s. 36) upozorňuje na istú terminologickú neujasnenosť pri označovaní predškolských inštitúcií v histórii, a to tak v odbornom ako i hovorovom jazyku. Táto nejednoznačnosť vychádzala jednak z úzkych vzťahov medzi nimi, ale i z nejednotnosti pri preklade cudzojazyčných pomenovaní. Jednotlivé typy inštitúcií (vrátane jaslí) opisuje na s. 33 – 36.

15 „První zařízení tohoto typu se proto objevují už koncem 18. století v Anglii, kde proběhla průmyslová revoluce nejdříve. Právě nízké výdělků po masovém nasazení strojů byly vedle alkoholismu mužů častým důvodem, proč do práce musely nastoupit také ženy.“ (*130 let českých jeslí*, 2014).

16 Kolíska vo forme postieľky s oblúkovitou dolnou časťou čiel, ktoré umožňujú kývavý pohyb, sa do Európy rozšírila v stredoveku z Byzancie (porov. *Encyclopaedia Beliana*, 2023, s. v. Kolíska). Motivované kolískou je i maďarské pomenovanie pre detské jasle – *bölcsőde*. Výraz je odvodený od maď. *bölcső* ‘kolíska’ (z neho vychádza i slk. *belčov* s rovnakým významom). Ako sme uviedli vyššie, aj na území dnešného Maďarska nachádzame doklad zvyku vianočných obchôdzok spojených s kolískou (o rozšírení tohto zvyku porov. Urbancová et al., 2021, s. 209).

troch rokov, pričom z 18. stor. pochádzajú najstaršie doklady k významom 'ustanovenie pre novorodencov' i 'postel' so slamníkom' (porov. *Trésor de la Langue Française Informatisé*, 1960 – 1994, s. v. *crèche*). V tomto kontexte by ďalším prepojením s (biblickými) jasličkami bola slama.

Príbeh malého dieťaťa Ježiša uloženého do jasiel mohol byť v spojení s uvedeným tvarom jasiel, príp. i slamou, motivantom pre spojenie detskej postieľky (i kolísky) s jaslami. Názov inštitúcie mohol byť potom odvodený od podobných postieľok, kde boli ukladané deti navštevujúce toto zariadenie. Význam bol pravdepodobne prevzatý do slovenčiny prostredníctvom nemčiny ako sémantický kalk.

koledovať

Výraz *koledovať* vo význame 'žehnať domy [benedicere domos]' je doložený v slovenčine od 19. stor. (porov. Bernolák, 1825, s. v. *kóledovať*). Je odvodený od staršieho *koleda*, doloženého v slk. v spojení *chodiť s koledou* 'spievať vianočné piesne po domoch za obdarovanie' od 17. stor. (HSSJ, s. v. *koleda*). Ide o staré prevzatie¹⁷ do psl. *kolęda z lat. *kalendae* – 'o prvom dni mesiaca' (*Thesaurus linguae Latinae*, 1900 –, vol. 7:2, s. 755, s. v. *kalendae*; ďalej TLL).

V slk. nárečiach objavujeme navyše význam *koledovať* expr. 'potulovať sa, chodiť z domu do domu' (SSN, s. v. *koledovať*; Sása, okres Revúca) a odvodený tvar *pokoledovať* 'pochodiť po návštevách, ponavštevovať' (SSN, s. v. *pokoledovať*; stredožitavské nárečie). V slk. navyše objavujeme novšie významy pri zvratnom tvare slovesa: v subštandardnej slk. v spojení *koledovať si* (*o niečo*) 'sám chcieť niečo, pýtať si niečo (neprijemné)' (KSSJ, s. v. *koledovať*) a hovor. expr. 'svojím konaním privolať na seba niečo neprijemné, provokovať' (SSSJ, s. v. *koledovať si*). *Slovník cudzích slov* (Balážová & Bosák, 2005) navyše uvádza i odvodený tvar *vykoledovať si* expr. '(opätovnými) žiadosťami, prosbami získať, častejšie iron. 'byť postihnutý niečím neprijemným (vlastnou zásluhou)'.¹⁸

Čiastočnú paralelu významu 'potulovať sa, chodiť z domu do domu' nachádzame v poľ. *obkolędować* hovor. 'pešo navštíviť veľa miest alebo ľudí' (porov. *Słownik języka polskiego PWN*, s. v. *obkolędować*; ďalej SJP). Paralelu významov 'sám chcieť niečo, pýtať si niečo (neprijemné)' a '(opätovnými) žiadosťami, prosbami získať' nachádzame v čes. *koledovati* 'vymáhať prosením alebo hovorením' (porov. *Kartotéka novočeského lexikálního archivu*, 1911 – 1991, s. v. *koledovati*; ďalej KNLA). Paralelu významov 'svojím konaním privolať na seba niečo neprijemné, provokovať' a 'byť

17 Stsl. výraz *kolęda* je doložený v spojení *iti na kolędę*, označujúce pohanský zvyk, za ktorý sa bolo treba kajať (porov. ESJS, s. 328, s. v. *kolęda*). Samotnému zvyku sa venujeme nižšie.

18 Keďže *Slovník cudzích slov* predstavuje dielo preložené z českého originálu, uvádzame i doklady z korpusu, ktoré potvrdzujú prítomnosť významu i v slovenčine: v SNK, prim-10.0-public-sane nachádzame doklady významu 'získať': *Aby si vykoledovala nižší trest; o niečo neskôr si vykoledovali aj vstup na skokanské mostíky*; a doklady významu 'byť postihnutý niečím': *Svojimi postojmi si vykoledoval odsunutie z vyšších funkcií; Muž, ktorý si vykoledoval smrť; len by si vykoledoval, aby ho odvedli v putách*.

postihnutý niečím nepríjemným (vlastnou zásluhou)‘ nachádzame v čes. *koledovati* ‘hovoríť si o [říkat si oč]’ s príkladom „zrovna si (svým jednaním) koledoval o pohľavek“¹⁹ (porov. *Slovník spisovného jazyka českého*, 2011, s. v. *koledovati*) i *koledovati si* iron. ‘priať si’ (porov. KNLA, s. v. *koledovati*).

Ako sme uviedli vyššie, výraz *koledovať* je odvodený od staršieho *koleda*, ktorého pôvod nachádzame ešte v predkresťanských časoch. E. Krekovičová (1992, s. 22 – 23) uvádza ako miesto pôvodu tohto zvyku staroveký Rím, kde od čias Caesarovej reformy z roku 45 pred Kr. januárové *calendae* začínali nový rok. V Ríme sa tieto dni slávilí obchôdzkami, keď sa ľudia „navštevovali, želali si šťastie a obdarúvali sa. Podľa niektorých bádateľov v 6. – 7. storočí sa tieto novoročné obyčaje dostali na Balkán ku Grékom, Rumunom i balkánskym Slovanom, odtiaľ sa rozšírili do Ruska, Poľska i k nám.“ (*ibid.*). Postoj k pôvodnému pohanskému zvyku bol ešte v 9. stor. v cirkvi odmietavý. V zbierke *Príkazy svätých otcov* možno nájsť vyjadrenie: „ak niekto prvý deň januára ide na koledu, ako prv činili pohani, tri roky nech sa kaja o chlebe a o vode“ (Horváthová, 1986, s. 115).²⁰ Táto obyčaj bola však taká zakorenená, že ju cirkev neskôr tak integrovala, že „stredoveké správy poukazujú na jej rozšírenie vo všetkých vrstvách spoločnosti, nevynímajúc kňazov a mníchov“ (Feglová, 2008, s. 25). Na prelome 14. a 15. stor. Jan z Holešova už uvádza v spise *Pojednání o Štědrém večeru*: „[V] předvečer Narození Páně kněží a žáci *kalendují* čili *koledují*, chodíce po domech svých věřících, což činí i v oktáv téhož svátku“ (Havránek & Hrabák, 1957, s. 746).

Katolícka cirkev sa usilovala dať pôvodne svetskému koledovaniu kresťanský obsah. Napr. pôvodné želanie šťastia bolo doplnené požehnaním príbytkov, spojené s kresťanskou symbolikou – označením dverí domu „Pánovým krížom, číslom roka, ktorý sa začína a iniciálkami tradičných mien svätých mudrcov (C+M+B), vysvetľovanými aj ako skratky latinského výroku ‚Christus mansionem benedicat‘, požehnanou kriedou“ (*Direktórium*, s. 106), alebo pôvodnému obdarovávaniu dala symbolický základ v daroch, ktoré priniesli mudrci Dieťaťu Ježišovi (porov. Mt 2, 11), príp. v dare, „ktorý dal ľudstvu Boh Otec tým, že sa medzi nami narodil Emanuel (porov. Iz 7, 14; 9, 6; Mt 1, 23)“ (*Direktórium*, s. 105).

Z denominačného hľadiska nebol prístup ku koledovaniu jednotný. Špecificky odmietavý postoj k nemu mala Evanjelická cirkev, ktorá „priamo bránila cirkevnej koledy zákazom ‚bludárskeho túlania s krížikom po uliciach a domoch‘“²¹ (Krekovičová, 1992, s. 18).

Okrem uvedenej kňazskej *koledy* sa začali týmto výrazom označovať i obchôdzky so spevom na sviatok Troch kráľov, ktoré sa začali šíriť z nemeckého jazykového úze-

19 Ďalšie doklady obsahuje i KNLA (s. v. *koledovati*): *moc si nekoledujte; koleduješ si o pár facek; když si vedení o zmetky koleduje*.

20 Problémom bolo azda magické chápanie, že „koleda má významný vplyv na zaistenie všetkého, čo človek potrebuje pre spokojný život“ (Horváthová, 1986, s. 115).

21 Ide o zákaz z Muránskych artikúl z r. 1585 a týkal sa farárov vzťahujúc sa na sviatok Troch kráľov, pričom „to, čo dovtedy dostávali od veriacich za koledu, mali dostať iným spôsobom, aby neboli vo svojich príjmoch ukrátení“ (Horváthová, 1986, s. 115). Horváthová, citujúc Kollára, ďalej uvádza široký zoznam vecí, ktoré kňaz mohol dostať – napr. peniaze, obilie, ovocie, koláče, plátno, cverny.

mia ako nový kultúrny jav v prvej polovici 16. storočia (porov. Urbancová et al., 2021, s. 209). „Obchôdzky Troch kráľov s hviezdou v tradičnom roľníckom prostredí však nadviazali na archaickú bázu osláv zimného slnovratu, s ktorou sa spájala obyčaj rituálneho želania – vinšovanie úrody, plodnosti, zdravia, prosperity“ (*ibid.*). V kontexte koledy ako piesne E. Krekovičová (1992, s. 32) uvádza, že „väčšina koľied známych z nášho územia sa formovala v období od 17. do 20. storočia.“

Z uvedeného opisu vidíme, že v samotnom kresťanskom chápaní sa význam *koleda* postupne rozširoval. Od pôvodných obchôdzok spojených s požehňaním domov sa odvodili mladšie významy, ktoré zachytávali sprievodné udalosti a zvyky, ako sú piesne, hry, ale i výslužka získaná činnosťou v domoch. Avšak až pri odvodenom tvare *koledovať* nastáva významový posun smerom k profánnemu použitiu, i keď motivácia tu je pomerne priehľadná. Tradične sa koledovanie spája (fakticky už od rímskych čias) s obchôdzkou domov. V kresťanskom kontexte bol pôvodný komponent želania šťastia doplnený i Božím požehnaním, ktoré sprostredkováva kňaz, využívajúc svätiny (posvätenú vodu a kriedu). Pri novšom význame *pokoledovať* ‘pochodiť po návštevách, ponavštevovať’ sa komponent požehnania úplne stráca a ostáva len spoločenský rozmer celej udalosti, teda rozmer návštevy. Pri význame *koledovať* expr. ‘potulovať sa, chodiť z domu do domu’ možno vnímať navyše isté citové zaujatie.

Výraznejší citový náboj možno vnímať v spojení *koledovať si (o niečo)* ‘sám chcieť niečo, pýtať si niečo (neprijemné)’ hovor. expr. ‘svojím konaním privolať na seba niečo neprijemné, provokovať’ i *vykoledovať si* expr. ‘(opätovnými) žiadosťami, prosbami získať’, iron. ‘byť postihnutý niečím neprijemným (vlastnou zásluhou)’. Ako sme uviedli vyššie, prax chodiť s koledou odsúdila Evanjelická cirkev, čo sa neskôr odrazilo i v ironických narážkach v piesňach.²² Tento postoj sa mohol odraziť i pri formovaní významu, pri ktorom koledovanie predstavuje niečo hodné neprijemností. Koledovanie je navyše spájané s darmi – v súčasnosti ide zvyčajne o zbierky na misie, avšak v minulosti išlo o dar priamo koledníkom, často priamo kňazovi. Práve táto pôvodne pozitívna odmena by mohla predstavovať motivant, ktorý odkazuje na to, že neodbytný koledník si zaslúži získať jedine negatívnu nádielku. Motivant formálnej stránky výrazu *koledovať si (o niečo)* možno hľadať v čes. spojení *říkat si oč* s podobným významom, z čoho vyplýva, že azda i tento novší význam má pôvod v češtine.

litánie

Výraz *litánie* cirk. ‘prosebná modlitba skladajúca sa z radu oslovení, invokácií’ je v slovenčine doložený od 17. stor. (porov. HSSJ, s. v. *litánie*). Východiskom je cirk. lat. *litanía* (porov. Sleumer, 1996, s. 477), čo je prevzatie z gr. *litaneia* ‘naliehavá prosba’ (Liddell & Scott, 1940, s. v. *λιτανεία*) od gr. *litaneuó* ‘(úpenlivo) prosím’ (porov.

²² Horváthová (1986, s. 115) cituje napr. *Národné spievanky* od J. Kollára: „Dobre je kňazovi, keď príde rok nový, ide na koledu a netrpí biedu. Ale u rektora prázdna je komora, čo rektor vybláči, rektorka vyvláči“.

Panczová, 2012, s. 777, s. v. *λιτανεύω*), odvodeného od *litanos* ‘prosiaci’ (porov. Liddell & Scott, 1940, s. v. *λιτανός*); porov. i Králik (2015, s. 330).

V slk. sa vyvinul aj význam hovor. expr. ‘dlhý, únavný a často myšlienkovito prázdny rečový prejav; nariekanie, bedákanie spojené s karhaním a výčitkami’ (SSSJ, s. v. *litánie*).²³

Paralely nachádzame v čes. *litanie* expr. ‘dlhé reči, ktorými sa niečo vyčíta, karhá, vytýka, ‘dlhé hovorenie, rozprávanie’ (porov. PSJČ, s. v. *litanie*), poľ. *litania* hovor. ‘dlhý monotónny výpočet niečoho; tiež dlhý spis, register niečoho’ (porov. SJP, s. v. *litania*), nem. *Litanei* ‘zdĺhavý, monotónny zoznam čohosi’ i ‘opakované napomínania, sťažnosti a pod.’ (porov. DO, s. v. *Litanei*) a maď. *litánia* v pren. význame, posmešne ‘dlhý, nudný výpočet, prejav’ (Bárczi et al., 1959 – 1962, s. v. *litánia*; ďalej MNyÉSz).

Litánie pôvodne označovali prosebný sprievod (tzv. *Litaniae maiores* na sv. Marika *et minores* pred Nanebovstúpením), ktorý bol od 12. stor. označovaný ako *processia* (porov. SKTS, s. 534). Súčasťou týchto procesií boli i litánie k všetkým svätým (porov. Mihályfi, 1937, s. 329), ktoré boli „známe už vo 4. stor. a od 7. stor. ich nachádzame aj v rím. liturg. knihách“ (SKTS, s. 534). Litánie „sa nazývali aj prosebné modlitby veriacich, ktoré viedol celebrant (biskup, kňaz, diakon). On predniesol viac prosieb, na ktoré ľud odpovedal akklamáciou: zmiluj sa nad nami, odpusť nám, vyslyš nás a pod.“ (*ibid.*). Charakteristické sú istou osnovou – v úvode je zvyčajne opakované zvolanie *Pane, zmiluj sa, Kriste, zmiluj sa* (pôvodné *Kyrie eleison, Christe eleison*), nasleduje výzva k Najsvätejšej Trojici a potom jednotlivé invokácie, na ktoré ľud odpovedá akklamáciou, ako sme uviedli vyššie. Výpočet jednotlivých invokácií sa líši v závislosti od konkrétnych litánií, pričom môžu existovať kratšie i dlhšie formy. V závere býva vzývanie Baránka Božieho, krátke zvolanie a záverečná modlitba.

Význam ‘dlhý, únavný a často myšlienkovito prázdny rečový prejav; nariekanie, bedákanie spojené s karhaním a výčitkami’ sa pravdepodobne vyvinul na základe formálnej podoby hlavnej časti litánií, teda invokácií s opakujúcou sa akklamáciou, ktorá môže pôsobiť monotónne až únavne. V prípade prvej časti opísaného významu by mohlo ísť o vývoj ‘prosebná modlitba skladajúca sa z radu oslovení, invokácií’ > ‘akýkoľvek prehovor, reč skladajúca sa z radu (nudných) opakovaní’ > ‘dlhý, únavný a často myšlienkovito prázdny rečový prejav’. Druhá časť významu, spojená s karhaním a nariekaním, sa mohla vyvinúť na základe toho, že i náreky a karhanie sú z obsahovej stránky často prázdne a zbytočne sa opakujú (najmä ak nesú len funkciu citového prejavu).

23 Iné slovníky význam opisujú ako expr. ‘dlhotrvajúce výčitky, karhanie’ (SSJ, s. v. *litánie*) či expr. ‘dlhé, často sa opakujúce reči, obyč. vyčítavé’ (SSN, s. v. *litánie*; Dolná Lehota, okres Dolný Kubín; Králiky, okres Banská Bystrica; Lutilla, okres Brezno; Šípkové, okres Piešťany; Bánovce nad Bebravou).

procesia

Výraz *procesia* vo význame ‘slávnostný sprievod, pochod, obyč. veriacich’ je v slovenčine doložený od 17. stor. (porov. HSSJ, s. v. *procesia*). Vychádza z cirk. lat. *prōcessiō* ‘postup vpred’, ale i ‘(náboženská) procesia’ (porov. Sleumer, 1996, s. 635), od lat. *prōcēdere* ‘kráčať vpred, postupovať’ (porov. TLL, s. v. *prōcēdo*). V slk. dial. navyše nachádzame i variantné tvary *prosecija*, *prosacija*, *procescija*, *procesťija*, *prosecija*, *prosocija* (SSN, s. v. *procesia*), pri ktorých možno predpokladať vplyv ľudovej etymológie.²⁴ Tvary *prosecija*, *prosacija* a azda i *prosocija* pravdepodobne vznikli spojením s nesúvisiacim *prosiť*; podobný vývin nachádzame v čes. dial. *prosecí* (porov. Rejzek, 1995). Toto spojenie nemusí byť náhodné – z hľadiska cieľa je možné samostatne vyčleniť prosebné procesie (porov. Mihályfi, 1937, s. 307). Tvary *prosecija*, *procesťija* a *prosecija* mohli byť ovplyvnené nesúvisiacim výrazom *cesta*, resp. prechádzaním *po ceste* alebo *cez cestu*; potom by sme mohli hľadať paralelu v čes. dial. *procestí* (porov. Rejzek, 1995). Iný výklad by mohol naznačovať spojenie s iným významovo odlišným výrazom – *proces*.

V slk. sa navyše vyvinul význam pren. expr. ‘zástup, dav’ (KSSJ, s. v. *procesia*) a v slk. dial. ‘zástava nosená v slávnostných náboženských sprievodoch’ (SSN, s. v. *procesia*; Žakarovce, okres Gelnica). V dial. sa vyvinul nový význam v slovnom spojení *luteránska procesija* ‘tradičné jedlo, jačmenné krúpy s hrachom’ (SSN, s. v. *procesia*; Ležiachov, okres Martin).

Paralely významu ‘zástup, dav’ nachádzame v čes. *procesí* ‘sprievod, dav, zástup ľudí’ (porov. PSJČ, s. v. *procesí*), poľ. *procesja* ‘dav ľudí idúcich niekam alebo veľká skupina pomaly idúcich áut’ (porov. SJP, s. v. *procesja*) a môžeme ho azda porovnávať s maď. *körmenet* zriedkavo ‘slávnostný pochod’ (porov. MNYÉS, s. v. *körmenet*). Paralely k významom doloženým v slk. nárečiach sme nenašli, v češtine je však zachytený výraz *procesijní korouhev* (porov. PSJČ, s. v. *procesijní*).

Slávnostný sprievod vo forme procesie má ešte predkresťanský pôvod. Nešlo o doputovanie k nejakému cieľu, svätyni, ako je to pri púti. Vyvinul sa zo slávnostného sprievodu toho, kto udeľoval požehnanie (otec, víťazný pán, kráľ) (porov. Berger, 2008, s. 389). V kresťanských počiatkoch sa mohli konať jedine pohrebné sprievody, po Milánskom edikte sa však procesie objavovali čoraz častejšie; od 4. – 6. stor. sa usporadúvali z rovnakých dôvodov ako dnes – pri prenášaní relikvií, pri prijatí biskupa, prosebné, ďakovné, v čase choroby, nepriazne počasia (porov. SKTS, s. 769). Od 14. stor. existujú i tzv. teoforické procesie – s Oltárnou sviatosťou – ako jeden z prejavov šíriaceho sa kultu Eucharistie (*ibid.*).

Význam ‘zástup, dav’ vychádza z vonkajšej podoby procesií, na ktorých sa dav ľudí naraz presúval, sprevádzajúc relikvie, Oltárnou sviatosť a pod. Dá sa tu predpokladať vývoj ‘slávnostný sprievod, pochod, obyč. veriacich’ > ‘množstvo, dav, zástup ľudí idúcich za spoločným cieľom’ > ‘zástup, dav’.

²⁴ Ludová etymológia je termín označujúci „[m]ylné, zpravidla nahodilé spojování slova etymologicky neprůhledného se slovem formálně nebo významově podobným, geneticky však odlišným“ (Karlík et al., 2012 – 2020, s. v. *lidová etymologie*).

Súčasťou procesie bývalo i nesenie zástav²⁵: „[...] procesiové poradie je nasledovné: Napredu, ak je to zvykom, nesú kostolné zástavy; nasledujú svetskí hudobníci a speváci. Za nimi nasledujú svetské nábožné spolky a braterstvá [...]“ (Mihályfi, 1937, s. 308). Tento zvyk sa tradične spája napr. so sviatkom Božieho tela (porov. Kiliánová et al., 2011, s. v. *Božie telo*). Význam ‘zástava nosená v slávnostných náboženských sprievodoch’ sa teda pravdepodobne vyvinul na základe metonymie.

Slovné spojenie *luteránska procesija* ‘tradičné jedlo, jačmenné krúpy s hrachom’ nie je jediným nárečovým spojením odvodeným od procesie a zároveň označujúcim polievku. V SSN (s. v. *procesiový*; Lamač, okres Bratislava) nachádzame ešte spojenie *procesijová poléfka* ‘polievka z viacerých druhov surovín (húb, hrachu, zemiakov, halušiek ap.)’. Inde sa spája ešte s ďalším označením (azda podľa miesta, kde sa procesie konali): *procesijová poléfka* (Lamač, okres Bratislava), *šaščínska polévka* (Nitriansky Hrádok, okres Nové Zámky) žart. ‘[polievka] z viacerých druhov surovín (húb, hrachu, zemiakov, halušiek ap.)’ (SSN, s. v. *polievka*).

Pri analyzovanom slovnom spojení je potrebné upozorniť, že jeho hlavnou črtou je protirečenie. Verejné procesie, ako sme ich opísali vyššie, sú súčasťou katolíckej tradície. U evanjelikov sa stretávame len so sprievodom v rámci bohoslužby. Ide tu teda o žartovné pomenovanie s narážkou na zvyk v inej denominácii,²⁶ s ktorým môže *luteránska procesia* niesť prenesene spoločné črty. D. Šimunová (2023, s. 111) spomína podobnú sýtu hrstkovú polievku z oblasti Gemera s názvom *procesia*, pričom uvádza, že „[m]otiváciou tohto názvu je ‚množstvo‘, pretože v polievke je toľko rôznych surovín ako ľudí na procesii.“ Iným motivantom môže byť vonkajšia podoba – *luteránska procesija* významovo môže pripomínať i *hrstkovú polievku* ‘z viacerých druhov strukovín, obyč. zo suchého hrachu, fazule a šošovice’ (SSSJ, s. v. *hrstkový*), čo môže byť podobné zvyku počas procesie pred Sviatosťou oltárnou rozhadzovať po ceste z košíkov kvety alebo kvetné lupienky.²⁷ S podobným žartovným odkazom na vonkajšiu podobnosť prítomnú v inej denominácii sa stretávame pri spojení *luteránske pátričky* ‘klobásy’, ktoré sú súčasťou zabijačkových špecialít v Modre (Malík, 2011).²⁸

páter, pátričky

Výrazy *páter*²⁹ i *pátričky* (tiež *páterky*) vo význame ‘gulôčky navlečené na šnúre al. retiazke ako pomôcka pri modlení ruženca, ruženec’ sú v slk. doložené od 17. stor. (porov. HSSJ, s. v. *páter, pátričky*). Východiskom uvedených výrazov je lat. *pater* ‘otec’,

25 Porov. tiež slk. dial. *koruhva*.

26 Doklady v SSN odkazujú na oblasť s vysokým zastúpením evanjelikov.

27 Tento zvyk sa spája so sviatkom Božieho tela. Zaujímavosťou je, že na procesiách sa počas protireformácie museli zúčastňovať i protestanti (porov. Kiliánová et al., 2011, s. v. *Božie telo*).

28 Uvedené slovné spojenie slovníky nezachytávajú.

29 Už skôr doložený výraz *páter* (od 16. stor.) vo význame ‘vysvätený katolícky kňaz’ vychádza priamo z lat. *pater* ‘otec’ (cirk. lat. i ‘rehoľný otec’), kým východiskom ostatných výrazov nie je samostatné *pater*, ale začiatok lat. modlitby *pater noster*. Preto tento význam do výkladu nezahŕňame.

ktorým sa začína lat. modlitba *pater noster* (slk. *Otče náš*), ktorá sa pôvodne modlila na pátričkách.

V slk. nárečiach nachádzame navyše významy *páter* 'obiehajúci dopravný pás' (Ska-lica; Lukáčovce, okres Hlohovec) a 'chrbtová kosť, chrbtica' (SSN, s. v. *páter*; gemerské, spišské a šarišské nárečia; význam 'chrbtová kosť, chrbtica' je doložený v slk. už od 17. stor., porov. HSSJ, s. v. *páter*); dial. *páterka* 'korálka, sklenená perla slúžiaca ako ozdoba, obyč. na náhrdelníku al. prišitá na odeve, predmete' (SSN, s. v. *páterka*; čadčianske nárečie, východoslovenské nárečia) i *pátričky* 'koráliky, náhrdelník' a 'na niti navlečené a) kúsky slamy ako ozdoba na stromček (Ardanovce, okres Hlohovec; Hrnčiarovce nad Parnou, okres Trnava) al. b) medovníkové kolieska, predávané ako púťové pečivo (Prievidza)' (SSN, s. v. *pátričky*).

Paralely významu 'gulôčky navlečené na šnúre al. retiazke ako pomôcka pri modlení ruženca, ruženec' nachádzame v čes. *patričky* 'ruženec' (porov. PSJČ, s. v. *patričky*)³⁰, čes. dial. *páterki* (i *paterky*) 'ruženec', *patěrky* (i *pačerky*) 'zrnká ruženca i ruženec' (porov. *Kartotéka dialektologického oddelenia ÚJČ AV ČR*, s. vv. *páterki*, *patěrki*; ďalej KDO), pol. *paciorek* staršie 'šnúrka s gulôčkami posúvanými medzi prstami pri modlení ruženca, korunky' (porov. SJP, s. v. *paciorek*) a nem. *Pater* i *Paternoster* 'väčšie zrnká ruženca (označujúce modlitbu otčenáš), ako aj samotný ruženec' (porov. DWB, s. vv. *Pater*, *Paternoster*).

Paralely významu 'obiehajúci dopravný pás' nachádzame v čes. *páter* 'paternoster' (porov. PSJČ, s. v. *páter*) a čes. dial. *páter* 'výťah na prenášanie malty alebo obilia' i 'koleso na stavbách opatrené priehradkami, ktoré sa točilo ručne, slúžiace na prenos tehiel a malty' (porov. KDO, s. v. *páter*).³¹

Paralely významu 'chrbtová kosť, chrbtica' nachádzame v čes. *páteř*³² 'ústredná osová kostra tela stavovcov zložená zo stavcov' (porov. PSJČ, s. v. *páteř*), pol. *pacierz* zastar. 'chrbtica' (porov. SJP, s. v. *pacierz*) a nem. *Paternoster* 'chrbticové stavce' (porov. DWB, s. v. *Paternoster*).

Paralelu významu 'koráliky, náhrdelník' nachádzame v pol. *pacierz* dial. 'sklenená, drevená a pod. gulôčka, korálik (zvyčajne korálik ruženca)' (porov. SJP, s. v. *pacierz*), *paciorek* 'korálik', *pacioriki* 'ozdoba na krk vo forme nite s navlečenými korálikmi' (SJP, s. vv. *paciorek*, *pacioriki*).

30 V *Staročeskom slovníku* (1968 – 2008) nachádzame pod heslom *páteř* 'ruženec, modlitebná pomôcka z gulôčok určujúcich počet modlitieb, zvl. Otčenášov, často nosená len ako ozdoba'.

31 Tvar *páter* v slk. (i v čes.) predstavuje skrátenu podobu pôvodného *paternoster*, ktoré existuje samostatne s významami tech. 'nepreerušene idúce zdvíhadlo, výťah, lift' (porov. SSJ, s. v. *paternoster*), ktoré v nárečiach nesie význam 'zásobník, v ktorom sa cez riečice triedilo čisté zrnko pri mlátení' (SSN, s. v. *paternoster*; Trakovice, okres Hlohovec; Spišský Štvrtok, okres Levoča). Paralely tohto výrazu nachádzame vo všetkých kontaktovej jazykoch: s významom 'výťah, zdvíhadlo' – porov. čes. *paternoster* (PSJČ, s. v. *paternoster*), pol. *paternoster* (SJP, s. v. *paternoster*) – alebo 'výťah s neustále obiehajúcimi otvorenými kabínami' – porov. nem. (*der*) *Paternoster* (DO, s. v. *Paternoster*), ukr. zast. *paternoster* (Busel, 2005, s. 893, s. v. *namephócme*) – či 'zdvíhadlo pozostávajúce z vedier a panví na nekonečnej reťazovej konštrukcii' – porov. maď. *páternoszter* (odborný jazyk) (MNYÉSz, s. v. *páternoszter*).

32 PSJČ významy 'Otčenáš' a 'ruženec' pri hesle *páteř* označuje ako archaické (porov. PSJČ, s. v. *páteř*, *pateř*), navyše sa na rozdiel od *páteře* vo význame 'chrbtica' líši i v rode.

Paralelu k významu 'na niti navlečené kúsky slamy al. medovníkové kolieska' sme v nami skúmaných slovníkoch a kartotékach nenašli.

Slová *Pater noster* predstavujú úvodné slová modlitby Pána, ľudovo nazývanej podľa úvodných slov *Otče náš*. Ide o základnú kresťanskú modlitbu. Jej pôvod vychádza z rozprávania opisujúceho Ježišovo vyučovanie na hore, zachytené u Lukáša a Matúša (Mt 6, 9 – 13 a skrátená forma Lk 11, 2 – 4). Pozostáva z oslovenia a siedmich prosieb. Je súčasťou slávenia sv. omše, liturgie hodín, súkromných modlitieb a je „podstatne včlenená do liturg[ie] troch sviatostí (do krstu, birmovania a eucharistie [...])“ (SKTS, s. 602).

Meditatívna metóda opakovania modlitieb bola charakteristická pre východné mníšstvo. Do západného mníšstva ju priniesol Ján Kasián (4. – 5. stor.), ktorý východné mníšstvo študoval v Egypte (porov. Miller, 2002, s. 88). Je možné, že odtiaľ priniesol i čotky, teda šnúrku s uzlíkmi, ktorá sa používa i dnes na počítanie modlitieb.³³ Medzi opakované modlitby patrili napr. gr. zvolanie *Kyrie eleison, Christe eleison*, ale i *Pater noster* (porov. *ibid.*).

V súvislosti s opakovaním modlitby *Otče náš* sa v 11. stor. rozvinula kláštorná prax, spočívajúca v recitovaní 150 Otčenášov.³⁴ Táto prax „[s]lúžila ako náhrada modlitby breviára, pozostávajúceho zo 150 žalmov, najmä pre mníchov, ktorí neboli schopní aktívne sa do nej zapájať. Z kláštorov sa rozšírila medzi veriacich laikov [...]" (Stankayová, 2019). Na breviár odkazoval i jej názov – *Psalterium Domini Nostri Jesu Christi* [Žaltár nášho Pána Ježiša Krista] (porov. Willam, 1952, s. 27). Táto náhrada nebola neoprávnená, už sv. Augustín tvrdil, „že ako sa v Ježišovi Kristovi splnili všetky Písma, tak sú všetky prosby žalmov obsiahnuté v Otčenáši“ (SKTS, s. 681).

Modlitba sa začala modliť za pomoci „stopäťdesiatich zrníek, ktoré boli navlečené na šnúre s krížom alebo medailou Panny Márie, ktorá určovala jeho začiatok a koniec“ (Kubicová, 2021). V 12. stor. sa stalo bežnou praxou nosenie „páternostrovej šnúry“, ktorá mala päťdesiat uzlov alebo korálikov miesto tradične 150-dielnej verzie (porov. Miller, 2002, s. 89). Zrnká preddesiatku „sa pridali až za svätého Pia V., ktorý pred modlitbou tajomstiev ruženca odporúčal na začiatku prežehnanie, teda krížik, na prvom zrnku recitovať Apoštolské vyznanie viery – Verím v Boha, následne vzбудenie troch božských čností, viery, nádeje a lásky, čo sú tie tri samostatné zrnká, a napokon doxológiu Sláva Otcu na poslednom zrnku“ (Kubicová, 2021).

33 Podobné pomôcky sa objavujú i v iných náboženstvách. Jamborová (2003, s. 132) označuje pôvod pátričiek ako buddhistický, Miller (2002, s. 76) považuje za oveľa pravdepodobnejšie, že taký jednoduchý predmet, ako je šnúrka s uzlíkmi alebo guľôčkami, sa mohol vyvinúť v akomkoľvek prostredí, kde bola potrebná pomôcka na počítanie. Navyše sa zdá, že i recitovanie opakovaných modlitieb bolo vo všeobecnosti bežne rozšírené; v kresťanstve sa pravdepodobne vyvinulo už u púštnych mníchov, pričom na ich počítanie používali rôzne pomôcky, napr. kamienky (porov. Miller, 2002, s. 87).

34 Už v roku 800 v kláštoroch St. Gall a Reichenau bol zvyk po smrti člena rádu odsľúžiť kňazmi za zomrelého omšu a ostatní bratia sa modlili „päťdesiatku“ za zomrelého. V roku 1096 bol stanovený predpis, podľa ktorého mali laickí bratia povinnosť modliť sa päťdesiat žalmov alebo päťdesiat Otčenášov, teda jeden Otčenáš za každý žalm (porov. Willam, 1952, s. 13 – 14). 150-krát opakovaný žalm 51 alebo 150 Otčenášov za zosnulého uvádza i podobný predpis u cisterciánov (porov. *ibid.*).

Pod vplyvom mariánskej úcty v 12. storočí sa v kláštoroch „sformovala modlitba, ktorá neskôr dostala pomenovanie žaltár Panny Márie, keďže pozostávala z recitovania 150 Zdravasov [...] Štruktúra modlitby ruženca [rozdelenie 150 Zdravasov na pätnásť desiatok s úvodnou modlitbou *Otče náš*] sa ustálila v 15. storočí“ (Stankayová, 2019). Všeobecné používanie ružencov zaviedol rád dominikánov v 14. stor. (porov. Jamborová, 2003, s. 132). Modlitba ruženca bola oficiálne definovaná bulou Pia V. *Consueverunt Romani Pontifices* z roku 1569 (porov. Zubko, 2014, s. 29). Pomenovanie *ruženec* je mladšie, v slovenčine je doložené až od 17. stor. Výraz je odvodený od staršieho adjektíva *ružený* ‘ružový’; bol utvorený ako ekvivalent cirk. lat. *rosarium*, pôvodne ‘miesto vysadené ružami’ (porov. Lewis, 1890, s. v. *rosarium*); „súhrn za sebou nasledujúcich modlitieb vytvára ‚ružový‘ veniec, t. j. veniec duchovných ruží“ (Králik, 2015, s. 517).

Z opísaného vývoja vyplýva, že už význam *páter* (i *pátričky*) ‘gulôčky navlečené na šnúre al. retiazke ako pomôcka pri modlení ruženca, ruženec’ predstavuje istý sémantický posun. Slová *Pater noster* najskôr označovali samotnú modlitbu. Následne, keď sa začalo modliť za pomoci korálikov navlečených na šnúrke, *paternoster* označovalo každý korálik zvlášť a neskôr i celú retiazku a pomenovanie retiazky zostalo i vtedy, keď sa na ruženci začalo striedavo modliť Otčenáš i Zdravas, pričom *paternoster* označovalo len tie gulôčky, na ktorých sa modlil Otčenáš (porov. Schmidtová, 1955, s. 28), menšie, hustejšie zrnká dostali pomenovanie *Zdravas* (porov. SSJ, s. v. *Zdravas*). Odtiaľ predpokladáme vznik skrátenej formy *pater* (v čes. sa objavuje už v 15. stor., porov. Schmidtová, 1955, s. 29), ktorá mohla byť východiskom pre plurálové tvary *pátričky* i *páterky* (gulôčky, na ktorých sa modlil *pater noster*, navlečené na šnúrke).

Vývoj významu smerom k novšiemu ‘koráliky, náhrdelník’ súvisí s vývojom samotnej modlitebnej pomôcky: „Mnohé páteře byly velmi ozdobně vypracované a již koncem 14. století se nosily dílem jako praktická pomůcka náboženského úkonu, dílem jako módní předmět.³⁵ [...] Postupně nabyly páteře i samostatného významu ‘ozdoba’“ (Jamborová, 2003, s. 132 – 133). Nosenie týchto predmetov ako ozdôb sa týkalo i žien nekatolíckeho vierovyznania, ktoré modlitbu ruženca nepraktikovali; nosili ich ovinuté okolo ruky alebo zavesené na páse (porov. *ibid.*).

Z označenia ozdoby v podobe náhrdelníka sa význam pravdepodobne postupne rozšíril i na ďalšie ozdoby podobného tvaru. Z toho sa mohli vyvinúť slk. dial. významy ‘na niti navlečené kúsky slamy ako ozdoba na stromček al. medovníkové kolieska, ktoré odzrkadľujú pôvodný retiazkový charakter pátričiek. Podobne generalizáciou významu sa vyvinul i ďalší význam, ktorý nachádzame aj pri výraze *ruženec* ‘rad rovnakých predmetov spojených v jeden celok’ (porov. SSJ, s. v. *ruženec*).

V. Machek (1968, s. 437) vysvetľuje, že význam sa potom posúval na všetko, čo je podobné ružencu, rad niečoho s tvrdými i zaoblenými výstupkami, a odvodzuje od toho i význam ‘chrbtica’³⁶. Istým motivantom tu mohol byť i fakt, že chrbtica je

35 Jamborová ďalej uvádza dobové doklady kritik týchto praktík zo strany kňazov.

36 Zaujímavosťou je, že medzi lacné materiály, z ktorých sa vyrábali v 15. a 16. stor. ružence, patrili i kosti (porov. Jamborová, 2003, s. 133). Otázka je, či by aj tento materiál mohol mať vplyv na motiváciu významu ‘chrbtica’.

zakončená krížovou kosťou (*os sacrum*), podobne ako je i ruženec zvyčajne zakončený krížom. HSSJ (s. v. *kríž*) dokladá výraz *kríže* (zriedkavo i *kríž*) vo význame ‘u človeka dolná, u zvierat zadná časť chrbta’ od 17. stor. Zaujímavé je, že význam ‘chrbtica’ nachádzame nielen pri čes. *páteř*, ale v dialektoch i pri výraze *růženec* (porov. KDO, s. v. *růženec*) s dokladmi „byl hubenej, až mu na zádech byl znát růženec“ (čes. Jihozápad, Strakonice, Volyně; 1962), „je mu vidět obratle jako kuličky růžence“ (středočes. Brandyš n. Lab.; 1963) a pod. V súčasnej češtine ide už o lexikalizovanú metaforu, pri ktorej sa pôvodný význam slova vytráca (porov. Jamborová, 2003, s. 135).

Motiváciou významu ‘obiehajúci dopravný pás’ bude okrem uzavretého okruhu s pravidelnými výčnelkami pravdepodobne i pohyb, ktorý je charakteristický pre modlitbu ruženca za pomoci pátričiek, keď sa modliaci postupne posúva po jednotlivých zrníčkach dookola. Táto vonkajšia podobnosť postupného pohybu sa potom môže vzťahovať na rôzne špecializované podoby takéhoto zariadenia.

Záver

V článku sme predstavili analýzu sémantického vývoja vybraných pojmov z oblasti ľudovej zbožnosti. Pri jednotlivých výrazoch sme dokumentovali ich prvé doklady v slovenčine doplnené etymologickou charakteristikou a doloženie novších významov. Priblížili sme, akú funkciu a použitie mali v kresťanstve a ako sa vývoj reálií postupne odrazil v jazyku. V rámci analýzy sme využívali odhalenie sémantických paralel a metódu *Wörter und Sachen*. Ukázali sme, že napriek tomu, že do značnej miery mali na vznik nového významu vplyv očakávané faktory, sémantický vývoj nebol vždy priehľadný.

Priehľadný vývoj možno vidieť pri výrazoch, ktorých motivant je prítomný i v dnešnej kultúre. Najvýznamnejšiu úlohu pri motivantoch zohrala vonkajšia podoba predmetu alebo udalosti či používanie konkrétneho predmetu. Pri slovese *kole-dovať* sa vonkajšia podobnosť týkala chodenia z domu do domu, pri *litániách* mala dominantný vplyv ich dĺžka a opakovanie, masový charakter *procesii* bol motivantom pre význam ‘zástup, dav’, pri heslách *páter* a *pátričky* boli novšie významy motivované tvarom devocionálie, ako ju poznáme i dnes.

Nepriehľadné boli potom tie významy, pri ktorých sa motivant buď vytratil z našej kultúry, alebo predstavujú sémantický kalk – teda novší význam sa vyvinul v inom jazyku a my sme ho prevzali spolu s reáliou. Takýto nepriehľadný vývin nachádzame pri hesle *páter* vo význame ‘chrbtová kosť’, ktorý v minulosti dokonca mohol byť chápaný ako homonymný vo vzťahu k *páter* ‘ruženec’³⁷. Potvrdenie rekonštrukcie vývoja možno vidieť jednak v paralelnom vývoji v českých a slovenských nárečiach, ale i v čes. dial. význame pri synonymnom výraze *růženec* ‘chrbtová kosť’.

---

37 Ako nesúvisiace hodnotila čes. výrazy *páter* a *páteř* A. Schmidtová ešte v texte z roku 1955 (s. 29), kde písala: „Je možné, že toto pater vzniklo zkrácaním z paternoster, avšak [...] je pravdepodobnejší, že toto pater bylo zpětně utvořeno podle českého páteř [...]“.

Prípád sémantického kalku potom predstavuje výraz *paternoster* a jeho skrátaná podoba so samostatným vývojom *páter*. Pravdepodobnou motiváciou bola činnosť prítomná i v našom prostredí, a to otáčanie guľôčok ruženca pri modlitbe. Podobne sémantický kalk predstavuje i význam *jasle* 'výchovná ustanovizeň pre deti do troch rokov'. Jeho pôvod môžeme hľadať v jednom z jazykov, kde *jasle* označovali i detskú postieľku alebo kolísku ako súčasť stáleho vybavenia ustanovizne, ktorej názov mohli inšpirovať.

Špecifickým motivantom bol postoj príslušníkov jednej konfesie k úkonom inej. Týmto spôsobom môžeme v novších významoch (či dokonca slovných spojeniach) nájsť zachytené nielen vytrácajúce sa predmety, či zvyky, ale i dobové vzťahy. Medzi analyzovanými výrazmi sa takýto význam objavil pri spojení *ľuteránska procesija* 'tradičné jedlo, jačmenné krúpy s hrachom', ktoré mohlo vzniknúť ako žartovné pomenovanie s odkazom na zvyky spojené s procesiami u katolíkov.

Skratky jazykov použité v texte:

cirk. lat. – cirkevnolatinský; *čes.* – český; *dial.* – nárečový; *gr.* – grécky; *lat.* – latin-
ský; *maď.* – maďarský; *nem.* – nemecký; *poľ.* – poľský; *psl.* – praslovanský; *slk.* – slo-
venský; *stsl.* – starosloviensky; *ukr.* – ukrajinský.

Grantová podpora:

Štúdiá vznikla s podporou grantu VEGA č. 2/0126/24 – Stručný etymologický slovník sloven-
činy – 3., rozšírené a prepracované vydanie (1. etapa).

Štúdiá nadväzuje na autorkinu dizertačnú prácu: Rausová, K. (2025). Etymologická analýza
vybranej lexikálno-sémantickej skupiny v slovenčine (lexika z náboženskej oblasti a jej sé-
mantický vývin). Univerzita Komenského, Filozofická fakulta.

LITERATÚRA

- 130 let českých jeslí: Vytrhly děti ze špíny a vedly je k vlastenectví. (2014, březen 10). Čt24.
Dostupné (20. novembra 2025) na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/regiony/130-let-ceskych-jesli-vytrhly-deti-ze-spiny-a-vedly-je-k-vlastenectvi-327447>
- Balážová, L., & Bosák, J. (Eds.). (2005). *Slovník cudzích slov*. Slovníkový portál Jazykovedné-
ho ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (10. októbra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- Berger, R. (2008). *Liturgický slovník*. Vyšehrad.
- Bernolák, A. (1825). *Slowár Slowenský Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherský*. Slovníkový portál
Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na:
www.slovník.juls.savba.sk
- Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyj tlumačnyj slovnyk sučasnoji ukrajskojji movy* (3. vyd.).
Perun. Dostupné (26. novembra 2025) na:
<https://archive.org/details/velykyislovnik/page/n1/mode/2up>
- Direktórium o ľudovej zbožnosti a liturgii: zásady a usmernenia*. (2005). Spolok sv. Vojtecha.
DO – Duden Online. (2019). Duden. Dostupné (18. septembra 2025) na: www.duden.de
- DWB – Grimm, J., & Grimm, W. (1854 – 1961). *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und*

- Wilhelm Grimm. Verlag von S. Hirzel. Digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23. Dostupné (18. septembra 2025) na: <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>
- Encyclopaedia Beliana: Slovenská všeobecná encyklopédia.* (1999 –). © Centrum spoločných činností Slovenskej akadémie vied, Encyklopedický ústav. Dostupné (18. septembra 2025) na: <https://beliana.sav.sk/>
- ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského, sešit 1 – 21.* (1989 – 2022). Academia (1 – 14), Tribun EU (15 – 21).
- Feglová, V. (2008). *Šťastie, zdravie, pokoj svatý...: alebo, Vianoce na Slovensku.* FO Art.
- Gove, P. B. (Ed.). (1993). *Webster's Third New International Dictionary of the English Language: Unabridged.* Könnemann.
- Hašková, H., Saxonberg, S., & Mudrák, J. (2012). *Péče o nejmenší: boření mýtů.* Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR.
- Havránek, B. & Hrabák, J. (Eds.). (1957). *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu.* Československá akademie věd.
- Horváthová, E. (1986). *Rok vo zvykoch nášho ľudu.* Tatran.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka, zv. 1 – 7.* (1991 – 2008). Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- Jamborová, M. (2003). Významové proměny slova páteř. In: M. Nábělková & M. Šimková (Eds.), *Varia X: Zborník materiálů z X. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 22. – 24. 11. 2000).* (s. 130 – 135). Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/10/Varia10.pdf>
- Karlíková, H. (2012). Etymologie a sémantika. In S. Čmejrková, J. Hoffmannová, & J. Klímová (Eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český* (s. 91 – 94). Karolinum.
- Karlík, P., Nekula, M., & Pleskalová, J. (Eds.). (2012 – 2020). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník.* Masarykova Univerzita, Brno. Dostupné (24. novembra 2025) na: <https://www.czechency.org>
- KDO – *Kartotéka dialektologického oddelenia ÚJČ AV ČR.* ([bez dátumu]). Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR.
- Kiliánová, G. et al. (2011). *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom: elektronická encyklopédia.* Ústav etnológie SAV – Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, SLUK. Dostupné (10. marca 2025) na: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>
- KNLA – *Kartotéka novočeského lexikálního archivu.* (1911 – 1991). Příruční slovník a databáze lexikálního archivu. Dostupné (10. novembra 2025) na: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny.* Veda, vydavateľstvo SAV.
- Krekovičová, E. (1992). *Slovenské koledy: Od Štedrého večera do Troch kráľov.* Práca.
- KSSJ – Kačala, J., Pisárčiková, M., & Považaj, M. (Eds.). (2023). *Krátky slovník slovenského jazyka.* Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- Kubicová, J. (2021). Dominikán Bruno Donoval: Ruženec vovádza do ticha, v ktorom sme schopní zachytiť Božiu frekvenciu. *Postoj: Svet Kresťanstva.* Dostupné (20. marca 2025) na: <https://svetkrestanstva.postoj.sk/89825/ruzenec-vovadza-do-ticha-v-ktorom-sme-schopni-zachytit-boziu-frekvenciu>
- Lewis, Ch. T. 1890. *An Elementary Latin Dictionary.* American Book Company. Dostupné (4. februára 2025) na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>

- Liddell, H. G., & Scott, R. (1940). *A Greek-English Lexicon*. Revised And Augmented Throughout By Stuart Jones H. And McKenzie R. Clarendon Press. Dostupné (10. novembra 2025) na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>
- Magyar Katolikus Lexikon*. (1980 – 2013). Pálos Könyvtár. Dostupné (20. novembra 2025) na: <https://lexikon.katolikus.hu/>
- Machek, V. (1958). Zásady pro komposici etymologických slovníků slovanských jazyků. In B. Havránek, *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě* (s. 169-179). Nakladatelství Československé akademie věd.
- Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia.
- Malík, F. (2011). *Modranské klobásy*. Varecha. Dostupné (20. marca 2026) na: <https://varecha.pravda.sk/magazin/modranske-klobasy/10837-clanok.html>
- Mihályfi, Á. (1937). *Verejné Bohoslužby (katolícka liturgia), II. diel*. Knižtlačiareň Havelka a spol. Dostupné (20. februára 2025) na: <https://vyber.knihydominikani.sk/stiahnut/kniha/akos-mihalyfi-verejne-bohosluzby-ii-diel/>
- Miller, J. D. (2002). *Beads and Prayers: The Rosary in History and Devotion*. Burns & Oates.
- Mišurcová, V. (1980). *Dějiny teorie a praxe výchovy dětí předškolního věku v 19. a 20. století*. SPN.
- MNyÉSz – Bárczi, G., Országh, L., & Balázs, J. (Eds.). (1959 – 1962). *A Magyar nyelv értelmező szótára, 1 – 7*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Dostupné (18. septembra 2025) na: <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>
- Murray, J. A. H. (Ed.). (1893). *A New English Dictionary on Historical Principles: Founded Mainly on the Materials Collected by the Philological Society* (vol. 2). Clarendon Press at Oxford.
- Nothhaft, C. P. E. (2013) Early Christian Chronology and the Origins of the Christmas Date. *Questions Liturgiques*, 94(3–4), 247 – 265.
- Panczová, H. (2012). *Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po kresťanských autorov*. Lingea.
- Pözl, W. (1999). *Brauchtum: Von der Martinsgans zum Leonhardiritt, von der Wiege bis zur Bahre*. Landratsamt Augsburg.
- PSJČ – *Příruční slovník jazyka českého, svazek 1 – 9*. (1935 – 1957). Příruční slovník a databáze Lexikálního archivu. Dostupné (10. novembra 2025) na: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
- Rejzek, J. (1995). Lidová etymologie a česká náboženská terminologie. *Naše řeč*, 78(5), 239 – 242. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7268>
- Schmidt-Wiegand, R. (1999). *Germanistische Linguistik: „Wörter Und Sachen“ Als Methodisches Prinzip Und Forschungsrichtung. Teil I., Einleitung* [bez ročníka](145 – 146), 7 – 36.
- Schmidtová, A. (1955). Středověké latinské metonymie. *Listy filologické*, 78(1), 28 – 33.
- SJP – *Słownik języka polskiego PWN*. (1997 – 2025). Słownik języka polskiego PWN. Dostupné (17. septembra 2025) na: <https://sjp.pwn.pl/>
- SJPD – Doroszewski, W. (Ed.). (1958 – 1969). *Słownik języka polskiego, tom 1 – 11*. Słownik języka polskiego. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.doroszewski.pwn.pl
- SKTS – Ďurica, J. (Ed.) (2015). *Stručný katolícky teologický slovník*. Dobrá kniha.
- Sleumer, A. (1996). *Kirchenlateinisches Wörterbuch*. Georg Olms Verlag.
- Slivka, M. (2002). *Slovenské ľudové divadlo*. Divadelný ústav.
- Slovník spisovného jazyka českého*. (2011). © Ústav pro jazyk český, v. v. i. Dostupné (20. novembra 2025) na: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>
- Slovník ukrajinskoj movy. Akademičnyj tumačnyj slovník*. (1970 – 1980). Slovník ukrajinskoj movy. Dostupné (20. novembra 2025) na: <https://sum.in.ua/>

- SSJ – Peciar, Š. (Ed.). (1959 – 1968). *Slovník slovenského jazyka, zv. 1 – 5*. Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- SSN – *Slovník slovenských nářečí, zv. 1 – 3*. (1994 – 2021). Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka, zv. 1 – 4*. (2006 – 2021). Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Dostupné (17. septembra 2025) na: www.slovník.juls.savba.sk
- Stankayová, A. (2019). Modlitba ruženca sa formovala šesť storočí. *Katolícke noviny*, 170. Dostupné (20. februára 2025) na: <https://www.katolickenoviny.sk/tema/category/tema/article/modlitba-ruzenca-sa-formovala-sest-storoci.xhtml>
- Staročeský slovník, seš. 1 – 26. (1968 – 2008). Praha: Academia. Dostupné (20. februára 2025) na: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>
- Šimunová, D. (2023). O názvoch gemerských polievok. *Kultúra slova*, 57(2), s. 103 – 113.
- Vaclík, V. (1988). *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě* (2 vyd.). Vyšehrad.
- Večerka, R., Erhart, A., & Havlová, E. (2006). *Uvedení do etymologie: k pramenům slov*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Willam, F. M. (1952). *The Rosary: Its History and Meaning*. Benziger Brothers. <https://archive.org/details/TheRosaryItsHistoryAndMeaning/mode/2up>
- Zubko, P. (2014). Mariánske sviatky latinskej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska. In *Bohoroďička v kultúrnych dejinách Slovenska* (s. 22 – 55). Veda.
- TLL – *Thesaurus linguae Latinae*. (1900 –). Bayerische Akademie Der Wissenschaften. Dostupné (17. septembra 2025) na: <https://thesaurus.badw.de/tll-digital/tll-open-access.html>
- Trésor de la Langue Française Informatisé. (1960 – 1994). Atilf – CNRS & Université De Lorraine. Dostupné (20. novembra 2025) na: <http://www.atilf.fr/tlfi>
- Urbancová, H., Ruščin, P. & Veselovská, E. (2021). *Hudba k sviatku Troch kráľov na Slovensku od stredoveku po 20. storočie*. Ústav hudobnej vedy SAV.
- Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, Band 1 – 6. (1961–1977). DWDS – Digitales Wörterbuch Der Deutschen Sprache. Dostupné (20. novembra 2025) na: <https://www.dwds.de/d/wb-wdg>

Korpusy

- Slovenský národný korpus – *hist-7.0*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i. 2024. Dostupný na: <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus – *prim-10.0-public-sane*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i. 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus – *r1843az1954-1.0*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i. 2015. Dostupný na: <https://korpus.sk>
- Slovenský národný korpus – *r864az1843-1.0*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i. 2015. Dostupný na: <https://korpus.sk>

O AUTORKE

KATARÍNA RAUSOVÁ (ORCID: 0000-0002-7855-2839) – vyštudovala odbor katolícka teológia na Teologickej fakulte Trnavskej univerzity a všeobecnú jazykovedu na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Doktorandské štúdium so zameraním na sémantický vývoj lexiky náboženskej oblasti z diachrónneho hľadiska absolvovala v Bratislave v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i. ako externej vzdelávacej inštitúcii v spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského. Venuje sa diachrónnej lingvistike. Dlhodobo spolupracuje s oddelením Slovenského národného korpusu na tvorbe Historického korpusu slovenčiny, zameraného na texty z predpisovného obdobia.